

NIEKTORÉ OSOBITOSTI NORMATÍVNEJ REGULÁCIE V MORÁLKE

BARBORA HLAVOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

HLAVOVÁ, B.: Some Specific Moments of Normative Regulation in Morals.

Filozofia 44, 1989, No. 6, p. 669.

Normative regulations may be considered as a specific way of forming and controlling social relationships and man's activities, as a process in which determination of man's doings by means of social norms takes place. The model of this phenomenon contains three elements: the object of regulation, the method of compulsion, the system of normatives, whereby the analysis of the author is directed to the last element, from the moral-ethical point of view. The author points to some specific moments of moral normatives through which the latter enter the regulation process of man's doings. She especially draws attention to their creativity and to the fact that they must be considered as social and at the same time, systemic qualities. As moral normatives practically work only at the level of individual consciousness and doings, the subject-matter of the paper is the complex process of their functioning in the motivation sphere of the individual.

Jednou zo základných problémových úloh každej spoločenskej teórie je vysvetliť, ako sa reprodukuje sociálny celok prostredníctvom individuálno-masového konania ľudí, aké faktory, okolnosti, podmienky, subjektívne i objektívne ho determinujú, určujú to, čo je v procese tejto reprodukcie primárne, ktoré činitele sú rozhodujúce a závažné, ktoré zákonité a ktoré do tohto procesu vstupujú náhodne. Je zrejmé, že dynamika historicko-spoločenského celku, variabilita jeho sociálnych funkcií podstatne sťažujú a problematizujú poznanie tohto procesu. Zrejmé je však aj to, že jedným z činiteľov, ktoré determinujú konanie človeka a v určitej miere vedú k reprodukcii sociálneho celku, je normatívna regulácia, ktorú možno považovať za osobitý spôsob utvárania a riadenia spoločenských vzťahov a konania človeka. Je to v podstate zložitý proces, v ktorom sa uskutočňuje determinácia konania človeka systémom sociálnych noriem, proces, v ktorom sa evidentne prejavuje funkčnosť sociálnych normatívov.

V širšom kontexte možno pripomenúť, že problematika normatívnej regulácie spadá do problematiky riadenia spoločnosti a organizácie ľudskej činnosti, do otázky zákonitostí riadiacich procesov, do problémov dotýkajúcich sa konania a správania sa spoločenských subjektov. Je potrebné uviesť, že zatiaľ sociálnym normatívom a ich funkciám bola a je v marxistickej literatúre venovaná značná pozornosť,¹ explikácia morál-

¹ Penkov, E. M.: *Sociaľnyje normy-regulatory povedenija ličnosti. Nekotoryje voprosy metodologii i teorii.* Moskva 1972. Ivin, A. A.: *Logika norm.* Moskva 1973. Bobneva, M. I.: *Sociaľnyje normy i regulacija povedenija.* Moskva 1978. Daštamirov, S. A.: *Sociaľnyje normy: gnozeolíčeskij i sociologičeskij analiz.* Baku 1984. Plachov, V. D.: *Sociaľnyje normy. Filosofskie osnovanija obščej teorii.* Moskva 1985.

nych normatífov je podstatne skromnejšia.² Pritom nejde len o to, aby sme hlbšie poznali a zefektívnili fungovanie fenoménu mravnosti v riadiacich procesoch, s cieľom znásobiť hodnotu spoločenskej práce a urýchliť sociálno-ekonomický rozvoj spoločnosti, ale predovšetkým, a hlavne, aby sme precíznejšie poznali humanizačný rozmer procesu normatívneho riadenia za predpokladu, že i naďalej budeme chápať človeka ako najvyššiu hodnotu spoločenského rozvoja, ktorý je rozhodujúcim činiteľom utvárania ľudských, spoločenských vzťahov.

Ak by sme si položili otázku, čo je v bežnom vedomí človeka pre morálku najtypickejšie, určite by to bol znak normatívnosti, ktorý spoločenský subjekt pripisuje fenoménu mravnosti. V podstate by asi nešlo o chápanie normatívnosti ako o funkčné regulovanie procesu konania ľudí, ale jednoducho o normu, systém noriem, ktoré vystupujú v každodennom vedomí subjektu v inštitucionálno-kódexovej, hypostazovanej, idealizovanej podobe. Primát tejto reflexie nie je neopodstatnený, veď kategórie „norma“, „normatívnosť“, „regulácia“ tvoria základné ohniská každého etického systému a praktických predstáv o mravnosti. Ponechajme stranou historické explikácie rôznych absolutistických, antihistorických chápaní morálnych normatífov,³ či ich metafyzického odŕhania od sociálnych východísk, od časového a spoločenského kontextu, tak ako by nám to umožnil retrospektívny pohľad na rôzne minulé a súčasné etické systémy a pokúsme sa explikovať niektoré stránky tohto zložitého etického problému v širšom kontexte sociálnych normatífov a regulácie vôbec.

Z aspektu morálky je normatívna regulácia považovaná za osobitý druh determinácie konania človeka. Táto skutočnosť predpokladá vyčleniť ju zo synkretizmu ostatných normatívnych regulácií (právných, obyčajových, náboženských a ďalších foriem normatívneho vedomia) s poukázaním na niektoré jej špecifické zvláštnosti. Je to zámer nesmierne zložitý, ktorý si vyžaduje prístup teoretickej abstrakcie. A to nielen preto, aby sa diferencovala charakteristika morálnych normatífov od ostatných normatívnych foriem, ale aj preto, že do konania človeka vstupuje celá ďalšia bohatá škála rôznych determinánt (rôzne determinčné štruktúry tak rázu psychologického ako aj prírodno-spoločenského a sociálneho). A tak ako neexistuje žiadny morálny fenomén v empiricky čistej podobe, nemožno to pripustiť ani v prípade morálnej normatívnej regulácie. Teoretická abstrakcia nám však umožňuje prijať i pre

² Momov, V. M.: *Nravstvenaja norma i najnata realizacii*. Sofia 1969. Ossowská, M.: *Normy moralne — proba systematyzacji*. Warszawa 1970. Popelová, J.: *Filozofické problémy noriem*. Bratislava 1981. Anisimov, S. F.: *Moraľnaja regulacija i ličnost*. Moskva 1972.

³ Pojmy norma a normatív sa väčšinou v etickej literatúre chápu ako synonymá, aj keď sa domnievame, že by bolo potrebné precizovať ich obsahový význam, najmä z hľadiska procesu normotvorby. Problém je v tom, že etika nemá zatiaľ vypracovaný svoj vedecký jazyk.

morálnu oblasť jej všeobecne známy model, ktorý obsahuje prinajmenšom tri základné a podstatné prvky: objekt regulácie, spôsob donútenia a systém noriem, ktoré sú výrazom predstáv o žiadúcom (1, s. 310—313). Tieto tri stránky normatívnej regulácie pôsobia vo vzájomných koordinovaných vzťahoch, a ako upozorňuje citovaný autor, vytvárajú mechanizmus jej fungovania. Ponechajme stranou prvé dva prvky a venujme pozornosť tretiemu a jeho osobitým zvláštnostiam, ktorými vstupuje do procesu normatívnej regulácie vo sfére morálky.

Obsah morálnych normatívov zahŕňa to, s čím sa ľudstvo vo svojom vývoji stretlo, čo je výsledkom jeho historickej skúsenosti, ale aj moment konkrétne-súčasný, v ktorom sú obsiahnuté vzory a ideály budúceho. Tieto duchovné fenomény vyrastajú z dialektiky existujúceho a povinného, toho, čo je a toho, čo má byť. Poznanie gnozeologickej stránky sociálnych normatívov je dôležitým metodologickým predpokladom ich následného výskumu a dôrazne naň upozornil napr. Koršunov, keď zdôraznil, že „podstata normatívov spočíva v organizácii ľudskej činnosti, ktorá je závislá od objektívnych spoločensko-historických podmienok. Preto môžeme predpokladať, že normy majú objektívny obsah a môžeme ich považovať za určité formy odrazu skutočnosti, pričom je možné na ne vzťahovať gnozeologické kategórie pravdy a omylu“ (2, s. 161). Normatívny odraz možno explikovať ako proces, v ktorom sa prejavujú určité, relatívne ustálené požiadavky na správanie sa ľudí. Dôležitým sa v tomto procese stáva to, že do neho vstupuje axiologický moment. Treba pritom vychádzať z poznatku, že jedným zo základných znakov systému sociálnych noriem, teda aj morálnych je to, že ich možno považovať za zvláštne spoločenské meradlá pri hodnotení konania človeka, jeho správania či určitej oblasti spoločenských vzťahov. Zmysel existencie sociálnych normatívov je v objektívnej zainteresovanosti spoločenského celku na tom, aby bolo možné zhodnotiť konanie človeka z hľadiska určitých vzorov, ideálov. Preto obsahom normatívneho odrazu sú také stránky vzťahu sociálneho subjektu k svojmu konaniu, či také konanie, ktoré sa stáva nevyhnutným (v morálnom kontexte dispozičným), pre uskutočnenie, realizáciu určitých zámerov, cieľov, o ktoré spoločenstvo usiluje. Bulharský etik V. Momov zosumarizoval svoje úvahy o normatívnom odraze do konštatácie, že kategória sociálnej normy odráža tri podstatné stránky sociálnej skutočnosti:

1. kvantitatívno-kvalitatívnu určenosť sociálnych procesov, ich relatívnu stálosť,
2. funkčnú stránku vzájomného pôsobenia, tzn. moment významu jedného javu pre druhý,
3. objektívnu možnosť uvedomiť si relatívnu stálosť javov, opakované procesy vyjadrovať vo všeobecne záväzných pravidlách, pomocou ktorých sa formy správania upevňujú, fixujú a prispievajú k dosiahnutiu zámerov spoločnosti (3, s. 108).

Problematika gnozeologického odrazu implicitne kladie otázku kon-

štituovania sa normatívov. Vo veľmi zjednodušenej podobe možno uviesť, že v procese determinácie každodenného správania sa človeka možno vyčleniť na jednej strane determinanty, ktoré sa tvoria v dynamike bezprostredného styku medzi ľuďmi, pri ich zrážkach, kolíziach, pri vzájomnom preplietaní sa ich činností a vôle, pri manifestácii ich rôznych sklonov, sympatií, záujmov a pod. Na druhej strane sú to determinanty, ktoré regulujú, usporadúvajú, kontrolujú pôsobenie prvých a obmedzujú ich spontánny vplyv. V druhom prípade vzniká relatívne stály systém normatívov. „Normy sa vyčleňujú a *oddeľujú* od spontánne vznikajúcich foriem správania a vzájomných vzťahov a sú pre ne *vonkajším usporiadajúcim* činiteľom. Je to žiadúci poriadok vzájomných vzťahov, záväzná požiadavka, na rozdiel od situačne menlivého a rozmanite determinovaného živlu reálne sa formujúcich vzájomných pôsobení“ (1, s. 304).

Uvedené konštatácie navodzujú, okrem iného, aj otázku vzťahu konzervatívneho a kreatívneho, ustáleného a tvorivého v normatívoch. Poznanie dialektiky týchto dvoch polarít, ktoré sú obsiahnuté v obsahu sociálnych normatívov, resp. poznanie miery, ktorou vstupujú do regulačného procesu, vytvára predpoklad pre hlbšie poznanie zvláštností jednotlivých typov sociálnych normatívov, čo môžeme vzťahovať aj na analýzu morálnych normatívov a eliminovať tak ich osobitú zvláštnosť, ktorou vstupujú do procesu regulácie konania človeka. Pre komparáciu si vyberme napr. obyčajové normatívy, ktoré spolu s morálnymi charakterizujeme ako neinštitucionálne.

Obyčaj je považovaná za veľmi jednoduchú formu normatívnej regulácie, ktorá úzko koexistuje s ďalšími druhmi regulácie a v podstate predstavuje kondenzovanú historickú skúsenosť ľudí, ktorá zostáva na úrovni ich každodenného vedomia. Plne pre ňu platí charakteristika Drobnického, že „v obyčaji sa žiadúce a jestvujúce úplne zhodujú; niečo je žiadúcim práve preto, lebo je to jestvujúce, lebo tak konajú všetci“ (1, s. 340). Pri precíznejšej analýze zistíme, že v obyčaji skutočne nenachádzame dichotomickú bolesť morálky vyplývajúcu z permanentného napätia medzi jestvujúcim a žiadúcim. Naopak. „Obyčajovo-tradičné vedomie a spôsob regulácie odráža iba faktický stav vecí, a pretože tento sa reprodukuje hotovými sociálnymi vzťahmi, udržiava sa dlho“ (1, s. 345). Na rozdiel od obyčaji, morálka požaduje správanie, ktoré sa odlišuje od zaužívaného práve tým, že *neustále orientuje na žiadúce*. Pripomeňme v tejto súvislosti stále platný poznatok etickej teórie, že „morálne normy nezdôrazňujú iba to, čo je, ale aj to, čo má byť vo vzťahu medzi ľuďmi (4, s. 19). Morálna regulácia je teda svojou zameranosťou obsažne i funkčne bohatšia, tvorivejšia, než napr. spomínané obyčajové formy regulácie. Vyplýva to z toho, že v podstate vytvára určité predpoklady pre nerealizovanú potenciú žiadúceho v konaní človeka, z toho, že dáva možnosť autonómnejšieho, samostatnejšieho, slobodnejšieho, a tým aj zodpovednejšieho utvárania mravných vzťahov subjektu k sociálnej skutočnosti, a čo je najzávažnejšie, že je v samotnom procese

morálneho sebauvedomenia človeka plodnejšia ako obyčajové, právne a iné formy regulácie. Morálny normatív ako určitá požiadavka na správanie sa človeka, nemožno teda považovať len za nositeľa určitej informácie (historickej či konkrétne-spoločenskej), ani len za púhu regulujúcu „silu“ konania človeka. Jeho úloha je podstatne širšia, lebo je v ňom na jednej strane fixovaný pokrok, ktorý ľudstvo vo svojom historickom vývoji v oblasti spoločenských vzťahov dosiahlo a na strane druhej súčasne otvára pred človekom perspektívu vlastného sebazdokonaľovania a mravného sebaopotvrdenia. Z kontextu uvedeného možno dedukovať dôležitý metodologický poznatok spočívajúci v rešpektovaní rôznych stránok sociálnych noratívov a z toho vyplývajúcej ich funkčnej zameranosti vo vlastnom regulujúcom procese. Táto požiadavka sa evidentne dotýka najmä morálnych noratívov, ktoré možno z hľadiska naznačenej kreativity považovať za špecificky zvláštne, osobité prvky noratívnej regulácie, ktoré v tomto procese pôsobia sebe vlastným, mimoriadnym spôsobom. ,

V súvislosti s naznačenou potenciálnou kreativitou morálnych noratívov v procese regulácie konania človeka a spoločenských vzťahov natiska sa otázka praktickej údernosti či miery účasti a sily morálky na riešení konfliktov, kolízií, problémov a protirečení spoločenského a individuálneho života subjektov, otázka, nakoľko je v „moci“ týchto noratívov tieto kolízie riešiť. Predovšetkým je potrebné upozorniť na tú skutočnosť, že z povahy morálnych noratívov ako nositeľov potencionálne žiadúceho nevyhnutne vyplýva ich permanentne kritický vzťah k sociálnej skutočnosti. V každom morálnom systéme sú obsiahnuté určité predstavy o „dobrom“, „spravodlivom“ usporiadaní medziľudských vzťahov, ktoré pôsobia ako kritérium hodnotenia pre každodenné konanie a správanie sa spoločenských subjektov. A pretože medzi predstavou a realitou je evidentný vzťah stáleho napätia, vzniká trvalé napätie i medzi dokonalou morálnou predstavou o sociálnom svete človeka a skutočným, reálnym stavom mravov tohto sveta. Morálne noratívy vo svojej sociálno-kritickej zameranosti ku spoločenskej skutočnosti, k vzťahom, správaniu a konaniu človeka neriešia spoločenské problémy radikálne a nekompromisne, ale dispozične, alternatívne, prenechávajúc priestor autonómnejšiemu, samostatnejšiemu, relatívne slobodnejšiemu rozhodovaniu sa subjektov pre určitý typ konania a správania. To je napokon jedna z ich podstatných charakteristických zvláštností oproti napr. právnym noratívom. Avšak aj napriek tomu, že morálne noratívy nevystupujú ako rázne a nekompromisné činitele pri riešení spoločenských protirečení a kolízií, podstatne prispievajú k tomu, že morálka ako prvá z noratívnych foriem spoločenského vedomia signalizuje a nastoľuje problematiku spoločenských rozporov a sebe vlastným spôsobom ju robí predmetom spoločenského záujmu a pozornosti. Morálka totiž ako „vedomie“ ľudí má schopnosť prenikať do všetkých sfér spoločenského života a citlivo symptomaticky reagovať na existujúce rozpory a nedostatky.

Spomeňme niektoré negatívne javy našej súčasnosti, ktoré prv ako k nim boli prijaté stranické a vládne uznesenia, či legislatívno-právne výnosy s predstihom sa modifikovali a pretransformovali do mravnej sféry našej spoločnosti a následne viedli k prejavom subjektivismu a voluntarizmu v rozhodovaní, k strate perspektív a iniciatívy ľudí, k narušaniu mravnej klímy spoločnosti. Prejavy formalizmu a byrokratizmu postupne potláčali schopnosť samostatného rozhodovania, viedli postupne k strate morálnej povinnosti a zodpovednosti a pod. Je všeobecne známe, že mnohé z týchto evidentne mravných negatív majú svoju genézu v iných zákonitostiach, mechanizmov a rozporoch, než morálnych a z toho vyplýva i symptomaticko-diagnostická funkcia morálky na ich riešení. Do jej kritického vzťahu k sociálnej skutočnosti sa premietajú nevyriešené praktické spoločenské problémy a z nich pramení i jej opakujúca sa požiadavka zmeny jestvujúceho na žiadúce.

Z iného zorného uhla treba pripomenúť, že napätý vzťah medzi morálkou, jej normatívmi a sociálnou skutočnosťou je permanentný, trvalý aj preto, že tam, kde je bohato štrukturovaný a dynamicky sa tvoriaci systém spoločenských vzťahov, nemožno očakávať homogénny, jednoliaty stav spoločenských mravov. Naopak, bude mnohodimenziálne štrukturovaný, vo svojej podstate protirečivý, pretože bude determinovaný objektívnym začlenením spoločenských subjektov do štrukturovaných spoločenských vzťahov a z toho vyplývajúceho ich morálneho konania a správania.

V optike vypovedaného možno konštatovať, že pôsobenie morálnych normatívov v regulačnom procese konania spoločenských subjektov je bezprostredne späté s prakticko-duchovnou činnosťou človeka, so vzťahmi, do ktorých je subjekt objektívne začlenený a ktoré touto činnosťou utvára. V tomto procese ich nemožno považovať len za pragmatické fenomény, ktorých úlohou je regulácia tejto činnosti, a tým aj udržiavanie istej úrovne spoločenskej mravnosti. Je zrejmé, že majú svoju nezastupiteľnú tvorivú úlohu v regulačnom procese, lebo ukazujú na možnosti a perspektívy mravného sebazdokonaľovania človeka, pripomínajú mu jeho mravnú povinnosť voči sebe i spoločenstvu, v ktorom žije.

Precíznejšia analýza ich bytostnej spätosti s duchovno-praktickou činnosťou človeka upozorňuje nielen na ich historicko-konkrétne, sociálne konštituovanie sa, na vlastný proces normotvorby spätý s dejinným vývinom človeka ako osobnosti, ale súčasne i na proces, pri ktorom historicky mravne sémantizovaná a semiotizovaná sociálna skutočnosť sa v praktickej činnosti človeka znova stáva predmetom jeho záujmu, a to z toho dôvodu, že tieto duchovné fenomény sú dôležitým predpokladom sociálnej existencie človeka, a to nielen ako prostriedky jeho morálnej komunikácie, ale aj ako nástroja uvedomovania si mravnej stránky sociálnej skutočnosti. Morálne normatívy sú tak výsledkom i predpokladom sociálnej existencie človeka, jeho duchovno-praktickej činnosti, produkcie i reprodukcie jeho individuálno-masového správania.

Ich spätosť s touto činnosťou upozorňuje i na ďalšiu ich závažnú, osobitú stránku, ku ktorej sa marxistická morálna teória doteraz dôraznejšie nevyjadrovala. Ide o to, že z hľadiska naznačených konštatácií ich môžeme považovať nielen za sociálne kvality, ktoré sa v historicko-konkrétnej dynamike spoločenstva utvárajú a v procese duchovno-praktickej činnosti človeka znovu osvojujú už ako historicky poznané a spoločenstvom prijaté fenomény, ale ich môžeme charakterizovať i ako systémové kvality. Vyplýva to zo skutočnosti, že ako sociálne kvality sú vždy integrálnou súčasťou istého systému spoločenských vzťahov, v ňom sa generujú, modifikujú, fungujú v závislosti od konkrétne historických podmienok. Tento poznatok by sme mohli formulovať aj tak, že práve systém spoločenských vzťahov je ich substanciou, v jeho sieti nachádzajú svoje funkčné opodstatnenie. A to je dôležitý moment, ktorý nás oprávňuje charakterizovať morálne normatívy ako zvláštne, sociálne, systémové kvality. Je potrebné uviesť, že intenciou morálnych normatívov ako súčasti morálneho vedomia spoločnosti je objektivácia v procese konania a správania sa spoločenských subjektov. Týmto bytostne ľudskými prejavmi sa každý spoločenský subjekt zaraďuje svojou individuálnou a spoločenskou činnosťou do daného systému spoločenských vzťahov, produkuje a reprodukuje ich. A mimo rámca tejto praktickej produkcie a reprodukcie strácajú akékoľvek úvahy o morálnych normatívoch svoj zmysel. Nakoniec pre potvrdenie oprávnenosti tvrdenia, že v prípade morálnych normatívov skutočne ide o systémové kvality, možno uviesť i ten fakt, že samy sú systémovými útvarmi, ktoré koexistujú vo vzájomných koordinačných a subordinačných vzťahoch a súvislostiach. Od Chammurapiho zákonníka až po súčasnosť prezentovali sa ako súhrny, kódexy, sústavy, tabule, ktoré symbolizovali predstavy o žiadúcom i napriek tomu, že v konkrétno-historických podmienok daného spoločenstva mali tieto systémy vzájomne protirečivý charakter vyplývajúci zo spoločenských protirečení tried, skupín, ktorých morálne záujmy reprezentovali.

K zvláštnostiam týchto fenoménov, hovoriacich o tom, čo je dobré a čo zlé, čo je hodnotené a čo nie, čo sa odobruje a čo sankcionuje, patrí ich bilaterálna povaha, tzn. na jednej strane sa prezentujú svojou existenciou v objektívnych spoločenských vzťahoch, v konaní človeka ako zvláštny rozmer týchto vzťahov, ktorý sa prejavuje tým, čo nazývame správanie, normatívne vzťahy a na druhej vystupujú ako subjektívny obraz, normatívna predstava v individuálnom a spoločenskom vedomí subjektov. V prípade morálnych normatívov táto skutočnosť vedie k tomu, že ich možno interpretovať ako subjektívne osvojený normatívny fenomén, ktorý sa vydeľuje z reálneho systému spoločenských vzťahov, získava schopnosť reálne fungovať na duchovno-praktickej úrovni človeka, má svoj reálny zástoj v jeho činnosti, stáva sa prostriedkom praktického ovládania sociálnej skutočnosti, a predovšetkým predpokladom jeho sociálnej existencie, lebo mu umožňuje relatívne zjednodušené včle-

ňovanie sa do sociálneho celku spoločenských vzťahov. Bilateralita nie je zvláštnosťou len morálnych normatívov, platí pre sociálne normy vôbec [5, s. 9—10]. Pre marxistickú etiku sa však táto skutočnosť stáva významným metodologickým princípom ich skúmania, pretože upozorňuje na nesprávnosť ich redukcie len na subjektívne prvky vedomia, ale ukazuje i na ich reálne bytie v konaní a správaní sa spoločenských subjektov.

V kontexte predchádzajúcich výpovedí už bolo naznačené, že morálne normatívy pôsobia a fungujú na úrovni spoločenského vedomia ako v historickom vývoji ľudskej spoločnosti poznané, sémantizované a semiotizované stránky sociálnej skutočnosti, v ktorých sa akumulovali skúsenosti a poznatky človeka a ktoré do určitej miery napomáhajú reprodukcii sociálneho celku spoločenských vzťahov tým, že požadujú od subjektov určité konanie a správanie. Reálne však tento proces vždy prebieha na úrovni individuálneho vedomia a konania človeka. Marxistická etika vychádza z toho, že správanie človeka je v konečnom dôsledku jediným objektívnym ukazovateľom jeho mravného profilu, jeho mravných kvalít, ako aj ukazovateľom reálneho stavu mravnosti v spoločnosti. Predpokladom tohto jej prístupu je skutočnosť, že morálku nechápe len ako niečo duchovné, len ako ideálnu ríšu hodnôt a noriem, ale ju považuje za duchovno-spoločenský jav, ktorý nielen odráža spoločensko-historické podmienky bytia človeka, ale súčasne má schopnosť aktívne do tohto bytia zasahovať svojím špecifickým morálnym spôsobom: morálnou reguláciou spoločenských vzťahov, v ktorej normatívy zohrávajú podstatnú úlohu.

Normatívy v podstate vstupujú do všetkých štruktúrnych rovín konania spoločenského subjektu, tzn. do roviny motivačnej, artikulačnej, časovej i realizačnej, aj keď nie rovnakou „silou“. V prípade morálnych normatívov je priam nevyhnutné, aby fungovali predovšetkým v motivačnej sfére tohto subjektu. V etike totiž platí, že determinácia konania v oblasti morálky nevyhnutne prechádza motivačnou štruktúrou, pričom v podstate nastáva premena objektívneho v subjektívne, vonkajšieho predpisu, požiadavky vo vnútornú potrebu konať práve tak, a nie inak. Kvalitatívny zvrat, premena týchto dvoch polarít nikdy nie je jednoduchým a priamočiarym procesom, ale procesom, do ktorého vstupuje množstvo ďalších, nie zanedbateľných štruktúrnych prvkov: podnetov, postojov, záujmov, potrieb, sociálnych orientácií, zvykov, presvedčení, atď. V tejto súvislosti možno pripomenúť Anisimovu konštatáciu, ktorý doporučuje pri analýze správania vyčleniť v jeho štruktúre tieto prvky: subjektívny motív, spoločenské následky, vonkajšie podmienky premeny motívu na výsledok, tzn. podmienky uskutočnenia činu [6, s. 39]. Nech už je obsažené vymedzenie motívu akokoľvek bohaté, zahrňujúce tie alebo iné prvky vedomia subjektu, vždy ho môžeme charakterizovať ako určitý podnet, ktorý aktivizuje správanie človeka, „núti“ subjekt konať, iniciuje ho k určitej činnosti. V etickej teórii je motív chápaný ako vnútorný,

vedomý podnet konania. Adjektívum „vedomý“ má tu svoj zmysel a opodstatnenie spočívajúce v tom, že v etickej rovine musí motív podliehať morálnemu hodnoteniu, a to prinajmenšom z dvoch príčin: jednak preto, že subjekt konania nesie zodpovednosť za svoje správanie a jednak preto, že vnútorný podnet musí byť vedomým podnetom, nie takým, ktorý sa uskutočňuje spontánne, pod vplyvom afektu či inštinktu, ktoré možno v čase konania považovať za neuvedomelé a vlastné konanie sa v takom prípade považuje len za reflexnú reakciu na vzniklú situáciu. V sumarizovanej podobe môžeme teda súhlasiť s tvrdením, že „motívmi môžu byť všetky prvky ľudského vedomia, v ktorých sa vyjadruje jeho hodnotový vzťah ku skutočnosti, k iným ľuďom, k sebe samému“ (6, s. 43). Na axiologickú stránku morálnej motivácie správania upozorňuje aj Momov, keď v ňom vyčleňuje štyri sféry: 1. sféru spojenú s cieľmi, želaniami, snahami človeka, 2. sféru povinnosti, naväzujúcu na vzťah človeka k povinnosti, k tomu, čo sa od neho očakáva, 3. sféru hodnotiacu, ktorej základ je v hodnotiacich a hodnotových pozíciách subjektu a 4. sféru záujmového vzťahu (3, s. 114).

V kontexte uvedených konštatácií sa vynára zložitý problém relácie medzi objektivizovanými morálnymi normatívmi, aprobovanými a „pohybujúcimi sa“ vo sfére spoločenského vedomia, a tým, ako sú tieto normatívy individualizované, prijaté a začlenené do motivačnej sféry individua. Analýza tohto procesu je nesmierne náročná a zložitá, pokúsime sa upozorniť aspoň na jeden moment tohto problému.

Morálny normatív v podstate nemôže vstupovať do vedomia spoločenského subjektu len ako donucujúci, prikazujúci, zakazujúci fenomén, ktorý umocňuje sociálnu nevyhnutnosť konať určitým, požadovaným spôsobom. Nemôže sa o takýto vzťah uchádzať ani ako o jednoduchý informačný kód, ktorý je nositeľom normatívnej informácie a je imperatívne zacielený na vedomie subjektu, predovšetkým na jeho vôľu konať. Predpokladom toho, aby sa stal súčasťou motivačnej sféry subjektu, je vytvorenie určitého „ohnivka“ ako sprostredkujúceho faktora medzi jeho imperatívno-normatívnym vonkajším tlakom na vedomie subjektu a jeho skutočným vnútorným prijatím. Domnievame sa, že predpokladom utvorenia sa naznačenej sprostredkujúcej roviny je prekonalenie jednoduchej, „holej“ povinnosti konať, ktorú imperatív vyžaduje. V tomto kontexte je žiadúce upozorniť na dva typy determinácie konania subjektu morálnym normatívom: jednak, keď sa prezentuje v podobe kódexovo-inštitucionálnej determinácie, pričom v tomto procese vystupuje ako určitý inštrument, ktorý požaduje od subjektu jednoduché podriadenie sa tlaku povinnosti a formálne ho orientuje v systéme spoločenských vzťahov a jednak, keď vystupuje v podobe osobnostnej determinácie, čoho predpokladom je, že sa stáva súčasťou motivačnej sféry spoločenského subjektu. V druhom prípade, ktorý je zvlášť dôležitý pre etickú teóriu, ide o proces, v ktorom sa povinnosť viaže na záujem subjektu. Záujmy sú svojou podstatou výtvorom spoločen-

ských vzťahov a v procese dejinnej individualizácie človeka sa vytvárali predovšetkým pod vplyvom foriem vlastníctva. Stávajú sa determinantmi správania, ktoré sa nie vždy zhoduje s tými spoločenskými potrebami, ktoré vyjadrujú pôsobenie zákonov spoločenského celku. Vzniká preto nevyhnutnosť právneho, morálneho a iného regulovania. Avšak morálny normatív, vyjadrený v povinnosti, môže pôsobiť iba prostredníctvom psychického konania. Psychický mechanizmus je substrátom a prirodzeným „nástrojom“ normatívu (1, s. 308).

Iná rovina uvažovania sa otvára v prípade, že začneme analyzovať ich vzájomný vzťah, ktorý v skutočnosti predstavuje veľmi široký dia-pozón. Všeobecne možno povedať, že pokiaľ sa povinnosť a záujem subjektu približujú, respektíve, ak sú v súlade, iniciatívne aktivizujú jeho správanie a je to zjednotenie, pri ktorom imperatívne „je treba“ sa mení na vnútorné „chcem“, na prijatie povinnosti. Vo vedomí subjektu sa vytvára predpoklad nielen harmonického vzťahu medzi polaritami, ale aj ich vzájomná stimulácia. Súčasne tento vzťah získava hodnotový rozmer, lebo vyjadruje hodnotiaci postoj k spoločenskému záujmu, vyjadrenému v objektivizujúcom sa normatíve a aj hodnotiacu reláciu k spoločenskému subjektu, k jeho individuálnym záujmom. Utváranie hodnotového vzťahu spoločenského subjektu k oboj uvedeným fenoménom možno považovať za začiatok konštituovania sa kvalitatívne vyššej mravnosti osobnosti, pretože jeho súčasťou sa stáva proces zhodnocovania vlastného konania. Tento postoj subjektu k svojmu konaniu nie je pevne a raz navždy zafixovaným stavom. Jeho relatívna stabilita je podmienená a utvára sa vždy nanovo pri sociálnej potrebe osobnosti zhodnotiť svoju morálnu pozíciu v zmenenej štruktúre spoločenských vzťahov.

V optike naznačených konštatácií, v snahe uviesť niektoré osobitosti morálnych normatívov a ich zástoj v regulujúcom procese ľudského konania možno uviesť závažnú myšlienku O. G. Drobnického, „že je nesprávne redukovať celú morálku na povinnosť; práve v tomto prípade sa z morálky stáva akási osobitná ‚podstata‘, samostatný, proti realite spoločenského života a aj celým dejinám ľudstva stojaci prvopočiatok... Mravnosť v konaní je vzájomným vzťahom povinnosti a iných foriem spoločenských väzieb a javov...“ (1, s. 479). Realita každodenného života pôsobí v synkretizme spoločensko-praktických, duchovno-psychologických a sociálno-historických faktorov a akékoľvek ľudské konanie, správanie je vždy podmienené mnohostranne a nikdy nie iba mravnosťou. Metodologická významnosť tohto poznatku je závažná nielen pri analýze vzťahu povinnosti a záujmu, ale aj pri analýze morálnych normatívov a správania sa spoločenských subjektov vôbec.

LITERATÚRA

1. DROBNICKIJ, O. G.: Pojem morálky. Bratislava 1980.
2. KORSUNOV, A. M.: Oтражeниe, действительность, познание. Москва 1989.

3. MOMOV, V.: Norma i motiv dejatel'nosti, poznanije. Moskva 1989.
4. IVANOV, V. G. — RYBAKOVA, N. V.: Očerki marksistsko-leninskoj etiki. Leningrad 1963.
5. PLACHOV, V. D.: Social'nyje normy. Filosofskije osnovanija obščej teorii. Moskva 1985.
6. ANISIMOV, S. F.: Morálka a správanie. Bratislava 1982.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В МОРАЛИ

Барбора Главова

Нормативное регулирование можно считать особым способом формирования и управления общественными отношениями и поведением человека, процессом, в котором осуществляется детерминация поведения человека системой социальных норм. Модель этого феномена содержит три элемента: объект регулирования, способ принуждения, система нормативов, причем анализ автора направлен на последний из них, а именно с морально-этической точки зрения. Автор указывает на некоторые особенности моральных нормативов, с которыми они вступают в процесс регулирования поведения человека. Она обращает особое внимание на их креативность и на то, что необходимо считать их социальными и одновременно системными качествами. Так как моральные нормативы практически функционируют лишь на уровне индивидуального сознания и поведения индивида, предметом внимания в статье является сложный процесс их функционирования в мотивационной сфере индивида.

EINIGE SPEZIFITÄTEN NORMATIVER MORALREGULATION

Barbora Hlavová

Die normative Regulation lässt sich als besondere Weise der Gestaltung und Lenkung von sozialen Verhältnissen und menschlicher Handlung betrachten, als ein Prozess in welchem die Determination der menschlichen Handlung durch das System sozialer Normen erfolgt. Das Modell dieses Phänomens weist 3 Elemente auf: Objekt der Regulation, Weise des Zwanges, System von Normativen, wobei die Vf. die Analyse des Letzteren unter moral-ethischem Gesichtspunkt intendiert. Die Vf. weist auf einige Spezifitäten von Moralnormativen hin, durch die diese in den Regulationsprozess menschlicher Handlung eintreten. Insbesondere macht sie auf deren Kreativität aufmerksam sowie darauf, dass es notwendig ist, sie als soziale und gleichzeitig Systemqualitäten zu fassen. Da Moralnormative praktisch nur auf der Ebene individuellen Bewusstseins und Handlung Einzelner funktionieren, so bildet der komplizierte Prozess ihres Funktionierens in der Motivationssphäre des Individuums den Interessen-gegenstand dieser Studie.